

Från ett medeltida fältslag till ett livskraftigt nutidsevenemang - exemplet Hova Riddarvecka

Helena Fernholm

Uppsats i kursen Medeltidshistoria vid Lunds universitet höstterminen 2018

Delkurs 2: Medeltiden och nutiden 7,5 poäng

Lärare: Dick Harrison

*Tha lagde konungen sik nidher
Ok ward ther swa lenge at soffwa
at striden ward ändadh i Hoffwa¹*

¹ Erikskrönikan (Jansson) 1985 p.51

Innehåll

Uppsatsens syfte	3
Hova Riddarvecka, en pionjär bland medeltidsveckor	3
Undersökningsmetod	3
Bakgrund: Att leka medeltid – en klart ökande trend.....	3
Riddarveckans historiska rötter	4
Historisk bakgrund: Slaget vid Hova 1275	5
Riddarväsen och tornerspel i Sverige	6
Upprinnelsen till den första Riddarveckan 1990.....	7
Byn behöver vitaliseras!	7
En äkta riddare flyttar till byn	8
Förberedelser för första Riddarveckan.....	8
Riddarveckans utveckling 1990 - 2018.....	9
Första Riddarveckan 1990: tornerspel	9
Riddarveckan utökas efterhand med allehanda medeltidsupptåg.....	9
Riddarveckan i dag.....	10
Ringar på vattnet i Hova med omnejd	11
Vilka besöker veckan?.....	12
Riddarveckan i framtiden	13
Svagt samband med andra medeltidsveckor i Sverige	13
Det dubbla förflutna.....	14
Om olika krav på autenticitet	15
Inte bara lek. Vad Riddarveckan har betytt för Hovabygden.....	17
Sammanfattning	19
Källor:.....	19
Informanter:	19
Tidningsartiklar	20
Övrig litteratur.....	20

Uppsatsens syfte

Syftet med denna uppsats är att med utgångspunkt från Hova riddarvecka exemplifiera hur en medeltida händelse kan transformeras till ett livskraftigt nutidsevenemang, och vilka följder det kan ha för orten där det sker. Speciellt diskuteras olika förhållningssätt till kraven på autenticitet i återgivningen av historiska skeenden.

Hova riddarvecka, en pionjär bland medeltidsveckor

Hova Riddarvecka startade 1990 och har sedan dess arrangerats varje sommar, alltid helgen vecka 27 och hela vecka 28. Riddarveckan håller alltså på i hela nio dagar, och mätt i antalet dagar är det därmed Sveriges längsta medeltidsarrangemang. Det lär också vara ett av det mest uthålliga. Nästa år, d.v.s. år 2019, kan Riddarveckan fira 30-årsjubileum.

Hova ligger i nordligaste Västergötland på gränsen till Tiveden. Samhället ingår i Gullspångs kommun, som sett till folkmängden är Västergötlands minsta kommun med drygt 5000 invånare. Hova och kommunen är en avfolkningsbygd. När Riddarveckan startade 1990 bodde knappt 1700 personer i Hova tätort, 2017 knappt 1300.²

Undersökningsmetod

Som sommarboende i trakten har jag under flera år följt lokalpressens intensiva rapportering från Riddarveckan. Under juli 2018 besökte jag Riddarveckan och gjorde preliminära fältstudier. Dessa kompletterades sedan under hösten 2018 med intervjuer med ett urval nyckelpersoner som varit och/eller fortfarande är mycket engagerade i Riddarveckan. På grund av det begränsade omfånget av uppsatsen har jag inte kunnat redovisa alla intervjuer in extenso. Förteckning över vilka personer jag talat med eller korresponderat med finns i källförteckningen i slutet av uppsatsen. Intervjuerna har därefter kompletterats med en genomgång av tryckta källor, däribland många tidningsartiklar.

Bakgrund: Att leka medeltid – en klart ökande trend

En tydlig trend från 1900-talets senare del är att det uppstått sammanslutningar med medlemmar som vill återskapa gångna tider genom att själva gestalta dem. Inspirerade av J.R.R. Tolkiens fantasyböcker, som utspelade sig i medeltidsaktiva sagomiljöer, bildades Europas första Tolkiensällskap i Göteborg 1968³. Det följdes sedan av en mängd av Tolkiensällskap, levande rollspelsföreningar, lajvsällskap och anakronistsällskap med aktivt

² www.statistikdatabasen.scb.se

³ Wikipedia: samt Cosmos Bulletin 1968:6 samt 1969:10

medskapande på programmet. Många av dessa sällskap hämtade sin inspiration från populärhistoriska böcker och filmer med medeltidstema. I dessa stod ofta riddaren i centrum som en symbol för medeltiden. Detta trots att en ytterst liten andel av dem som levde på medeltiden var riddare. Men gamla berättelser om fiktiva eller verkliga gestalter som Robin Hood, Ivanhoe eller Rikard Lejonhjärta levde kvar och attraherade nya generationer.

1984 skapades medeltidsveckan i Visby med det dubbla syftet att dels låta människor lära sig om medeltiden genom att befinna sig i de miljöerna, dels locka en annan sorts turister än sol- och badturister till Visby⁴. Sex år senare, 1990, startades Hova Riddarvecka, och under de följande årtiondena följde en våg av medeltidveckor, medeltidsfestivaler, medeltidsmarknader och liknande arrangemang runt om i Sverige.

Redan 1999 när Aftonbladet inventerade evenemang med temat medeltid, vikingatid eller forntid som arrangerades i Sverige under det året fann man inte mindre än 36 olika arrangemang med medeltidsanknytning.⁵

Intresset för medeltidsevenemang verkar fortleva. 2018 listar websajten www.medeltidsmarknader.se 34 olika medeltidsevenemang i Sverige.

Andra tecken på det omfattande nutida intresset för medeltid (och vikingatid) kan man ana på Facebook. Gruppen *Vi som tipsar varandra om Vikinga och Medeltida marknader* har 2018 över 4000 medlemmar, gruppen *Vi som syr medeltidskläder* har över 7000 medlemmar.

Många försök har gjorts att förklara varför just medeltiden väcker ett så stort intresse. Kanske beror det på att tidsavståndet till medeltiden är lagom stort. Vi vet en hel del, men samtidigt är källorna så pass knapphändiga att medeltiden framstår som tillräckligt diffus och okänd för att vi sentida ska våga tillåta oss att fylla i luckorna med våra egna fantasier om tidsepoken. Och i nutiden finns många tillfällen för den hågade att fylla i kunskapsluckorna genom att själv gå ut och leka medeltid tillsammans med likasinnade. Det är detta som bland annat skett i Hova.

Riddarveckans historiska rötter

Det ligger nära till hands att anta att de Hovabor som drog igång den första Riddarveckan år 1990 hade influerats av det ökade medeltidsintresset i landet, eller av medeltidsveckan i

⁴ Gustafsson-Reinius 2002

⁵ Aftonbladet 1999-08-08

Visby, som hade startat år 1984. Men enligt pionjärgruppen i Hova var huvudorsaken till tillkomsten av Ridrarveckan strikt lokal. Man drog nytta av två lokala händelser, en medeltida och en nutida. 1275 inträffade Slaget vid Hova och 1989 flyttade en äkta riddare, tillika tornerspelsarrangör till Hova. Av dessa lokala förutsättningar skapades så 1990 Hova Ridrarvecka. Att Ridrarveckan sedan kom att bli ett långvarigt och välbesökt arrangemang hänger dock säkert samman med den stora medeltidsvågen i landet.

Historisk bakgrund: Slaget vid Hova 1275

Efter Birger Jarls död 1266 utbryter så småningom en maktkamp mellan tre av hans söner, nämligen Valdemar, Magnus och Erik. Äldste sonen Valdemar är kung, medan hans bror Magnus Birgersson (senare kallad Magnus Ladulås) blivit ”sveahertig” över Södermanland med Nyköpingshus. Såväl Magnus som hans yngre bror Erik är missnöjda över att de har för litet inflytande.

Twisten mellan bröderna som ledde till Slaget vid Hova skildras mycket livfullt i Erikskrönikan, en rimkrönika som behandlar Sveriges politiska historia kronologiskt från 1229 till 1319. Erikskrönikan tros vara skriven omkring 1330, alltså kanske 40 – 50 år efter slaget vid Hova. Källvärdet för Erikskrönikan är mycket omdiskuterat, men den har ändå ett intresse, eftersom det är den mest utförliga krönika vi har att tillgå från denna tid.

Kung Valdemar är gift med den danska prinsessan Sofia. Sofias syster Jutta beskrivs i Erikskrönikan ha varit lika intagande som en ängel från himmelriket. Det ledde till att kung Valdemar förälskade sig i Jutta och kom henne ”alltför nära”⁶. Det blev skandal, eftersom sexuella relationer med släktingar var förbjudna, även när det gällde ingifta. Jutta var kungens svägerska och för att sona sin blodskam skall Valdemar enligt traditionen ha begett sig på pilgrimsfärd till Rom år 1274⁷. .

Efter Valdemars återkomst till Sverige trappas konflikten mellan bröderna upp. Magnus och Erik söker stöd hos kung Erik Klipping av Danmark, som ställer hundra krigare med följten till deras förfogande⁸. Enligt Erikskrönikan samlade Magnus ihop en här på 700 danska och tyska ryttare. Med dessa red han in i Västergötland och skickade en hälsning till sina bröder att nu ville han, Magnus, antingen vinna riket eller ligga ned död. Då samlade Valdemar sin härsmakt och svarade Magnus att han, konungen, skulle försvara riket. Han tågade söderut

⁶ Erikskrönikan (Jansson) 1985 p. 48

⁷ Harrison 2009 p.260

⁸ Harrison 2002 p.213

och slog läger vid byn Hova vid Tiveden. Där drabbade kung Valdemars här samman med hertig Magnus´ danska och tyska ryttare.

Men enligt Erikskrönikan deltog inte kung Valdemar själv i slaget utan stannade i Ramundeboda, norr om Tiveden. I Ramundeboda ska konungen ha lagt sig ned för att sova, och han sov så länge att striden hann sluta i Hova innan han vaknade:

*Tha lagde konungen sik nidher
Ok ward ther swa lenge at soffwa
at striden ward ändadh i Hoffwa*⁹

Drottningen var med kung Valdemar i Ramundeboda. Enligt Erikskrönikan satt hon och spelade schack. Då kom en man rännande från striden i Hova, illa huggen och mycket bedrövad. Han rådde konungen att fly. ”Vårt folk flyr ut i mossa och kärr, vi har förlorat segern”¹⁰.

Efter nederlaget i Hova avsäger sig Valdemar sin krona och Magnus tas till konung. Magnus regerar sen under åren 1275 – 1290. Han kom att kallas Magnus Ladulås.

Ingen vet idag exakt var slaget vid Hova ägde rum. Man har alltså ingen fysisk plats att gå till för att fundera eller fantisera över vad som egentligen hände. Såvitt känt har inga utgrävningar gjorts för att hitta lämningar.

Däremot har man i Erikskrönikan fått en dramatisk och livfull historia att utgå från. När man marknadsför orter talas det ofta om ”story-telling”, d.v.s. att man måste hitta en historia att berätta för att väcka intresse. I Hova hade man i Erikskrönikans skildring av 1200-talets brödrafejd mellan kung Valdemar och hertig Magnus fått en alldeles utmärkt ”story” till skänks.

Riddarväsen och tornerspel i Sverige

En annan historisk rottråd till Hova Riddarvecka finner vi i riddarväsendet, som växte fram i Sverige under Magnus Ladulås´ tid som regent. Ca 1280 stadsfäste Magnus Alsnö stadga, som befriar vissa grupper från ”all kunglig rätt”. Det gäller bland annat alla som tjänar med stridshäst. Alsnö stadga är det första belägget vi har för att riddarna i Sverige fick särskilda

⁹ Erikskrönikan (Jansson) 1985 p.51

¹⁰ Erikskrönikan (Jansson) 1985 p.51

privilegier och ingick i ett frälse. Från och med Magnus´ regeringstid är svenska riddare vanligt förekommande, och från 1285 vet vi att det skett dubbningar (riddarslag) i Sverige.¹¹

För att träna riddarna för krigstjänst ordnades torneringar till häst. I Sverige omtalar Erikskrönikan att hertig Magnus hade en talrik hird av riddare och svenner och förde dem med sig till torneringar¹²

Tornerspelet utvecklades så småningom till offentliga skådespel och förekom ofta vid kungliga fester och furstemöten. Under renässansen avlöstes medeltidens tornerspel av så kallade karusellspel. Karusellspelen var storslagna riddarspel med uppvisningar och lekar, som arrangerades av furstehoven vid kröningar och andra festliga tillfällen. Ofta anknöt man till händelser i det förflutna vid dessa spel. Flera svenska konungar har genom århundraden arrangerat karusellspel. Några av de mest spektakulära arrangerades av Gustav III, som hade ryckts med av det medeltidsintresse som uppstått i Frankrike under 1700-talets andra hälft. Hans riddarspel utvecklade sig till praktfull totalteater med ett stort antal deltagare från aristokratin. I det sista karusellspelet i Drottningholmsparken 1785 hade Gustav III engagerat cirka 300 personer, som var utklädda till greker, romare, indier, perser, saracener, feer, sagoväsen etc¹³. Dessa tillställningar påminner om vår tids lust att leka medeltid, med den skillnaden att det numera inte bara är aristokratin som leker, utan en betydligt bredare krets. Efter den gustavianska eran arrangerades inga riddarspel i Sverige förrän 1894, då sex officerare från Svea Artilleriregemente arrangerade ett mindre Torner- och karusellspel i Stockholm med tema från Erik XIVs tid.¹⁴ Därefter har det såvitt känt inte arrangerats några riddarspel i Sverige förrän på 1980-talet, då riddaren Per Nilsson tog upp traditionen (se nedan!). Det blev början på en våg av tornerspel över hela landet. Enligt tidningen Forskning och Framsteg blev intresset så stort att det i nutid hållits fler tornerspel i Sverige än sammanlagt under hela medeltiden och renässansen!¹⁵

Upprinnelsen till den första Riddarveckan 1990

Byn behöver vitaliseras!

1989 sammanstrålar några personer som vill vitalisera Hova. I gruppen ingår bland andra kommunens turist- och fritidssekreterare och lokalredaktören för Tidning för Skaraborgs län –

¹¹ Harrison 2009 p.410

¹² Erikskrönikan. (Jansson) 1985 p. 45

¹³ Riddarlek 1992 p. 246

¹⁴ Riddarlek 1992

¹⁵ Forskning och framsteg 8(2002):8

Mariestads-Tidningen. Varje år firas Hovadagen, arrangerad av Hova hantverksförening, men den anses ha gått i stå. Man vill något mer och något större. Turist- och fritidssekreteraren tycker att det saknas turister i Hova, speciellt på sommaren. Flera vill ha en historisk anknytning att locka med. Några föreslår att man skulle kunna göra en historisk koppling till Slaget vid Hova 1275 för att locka turister. Tanken var att återskapa slaget vid Hova genom att ställa upp två härar på ett fält utanför Hova och skapa ett gigantiskt bygdespel.

En äkta riddare flyttar till byn

Helt avgörande för den fortsatta utvecklingen blev att riddaren och tornerspelsarrangören Per Nilsson 1989 flyttat till en gård alldeles utanför Hova. Per Nilsson är riddare av The Sovereign order of St John of Jerusalem, d.v.s. en ekumenisk gren av Johanniterorden, skapad på 1000-talet i Jerusalem. Han hade tidigare varit kavalleriofficer vid Kungl.svenska Livgarderegementet, K1, i Stockholm. Under 1980-talet hörde han talas om engelska riddarspel till häst, for över till England och knöt kontakter. Han började ordna tornerspel i Sverige, bland annat för privata företag. Tack vare sponsring från Saab-Scania kunde han köpa in utrustning. Han bildade torneringssällskapet Ultimathule, som både var en uppvisningstrupp och svenska landslaget i tornering. Vid VM i riddarspel i Paris 1987, placerade de sig på en 6:e plats. När rekvisitan från filmen Ivanhoe såldes ut, passade Per Nilsson på att köpa in utrustning. De tornerspel som Per Nilsson anordnade i slutet av 1980-talet i Sverige var de första sedan 1894 (se ovan!).

På Hovadagen 1989 hade Per Nilsson sitt riddartält uppställt och han och andra gick omkring på marknaden utklädda till riddare och gjorde reklam för tornerspel. Per Nilssons ursprungliga tanke var att ordna tornerspel vid sin gård, men i stället föddes Hova Riddarvecka inne i tätorten med många kringarrangemang.

Förberedelser för första Riddarveckan

Per Nilssons ankomst till Hova innebar att gruppen som ville vitalisera Hova beslöt att föreslå en satsning på en ”Hovavecka med Nordens enda dagliga riddarspel”. Men Gullspång var en fattig kommun, och något större anslag för ett stort arrangemang rymdes inte i kommunens budget. I stället lyckades gruppen engagera ortens 20-tal föreningar. I augusti 1989 kallade gruppen ortens invånare till ett allmänt möte och lade fram ett förslag som innebar att de nästa sommar skulle jobba ideellt med Riddarveckan. De skulle dessutom sy medeltidskläder, klä ut sig och ta emot en massa turister från när och fjärran. I stället för en vanlig budget föreslogs ett system där de gemensamma intäkterna samlades i en pott. Dessa fördelades sedan mellan föreningarna efter antal arbetade timmar, ett system man sedan hållit fast vid i alla år.

Därutöver kunde varje förening ordna egna arrangemang, där de själva stod för kostnaderna och behöll intäkterna. Även om många var skeptiska, slutade det allmänna mötet med att över 20 föreningar anmälde intresse.¹⁶ Det gällde föreningar med vitt skilda typer av verksamheter, som jakt, schack, idrott, Röda korset, pensionärsverksamhet, musik. Mycket viktigt var att även ortens företagare och handelsmän, som tidigare arrangerat Hovadagen, aktivt stödde idén om en Rid darvecka.

Nu utbröt en febril aktivitet i Hova. Lokalredaktören för Tidning för Skaraborgs län - Mariestads-Tidningen med särskilt ansvar för Hova-Gullspång skrev flitigt om arrangemanget i tidningen. I Hova anordnades sykurser för att sy medeltida kläder. Man tillverkade också fanor, sköldar, svärd och andra medeltidsutensilier. Turist- och fritidssekreteraren tog kontakt med Västergötlands museum i Skara och fick låna medeltidskläder. De allmänna mötena för alla Hovabor fortsatte under hösten och våren, och där stöttes och blöttes flera förslag. Från början var man inte så noga med att föreningsarrangemangen under veckan skulle knyta an till medeltiden. Alla initiativ var välkomna. Kravet på medeltidsanknytning eller åtminstone historieanknytning kom först efter några år.

Turist- och fritidssekreteraren hade kontakter med Västergötlands turistråd. Turistrådet gav Rid darveckan gratisreklam genom att låta första sidan av 1990 års upplaga av Västgöra turisttidning prydas av en Hovariddare – utan att Rid darveckan ens hade startat! Rid darveckan kom även med i Sveriges turistråds broschyr som berättade om turistarrangemang Sverige

Rid darveckans utveckling 1990 - 2018

Första Rid darveckan 1990: tornerspel

Marknadsföringen hade gett effekt. Premiärdagarna 1990 uppskattas mellan 6000 och 8000 ha besökt Hova Rid darvecka. Huvudattraktionen var Ultimathules dagliga tornerspel. Runt detta bjöds på riddarkortege genom byn, gycklare, musikanter, medeltidsmåltider, duvsläpp, schacktävling, midnattskonsert, armborst- och bågskytteuppvisningar, dansuppvisning och massor att göra för barnen.

Rid darveckan utökas efterhand med allehanda medeltidsupptåg

Verksamheten konsoliderades under de följande åren och en rad nya aktiviteter tillkom. Under andra och tredje året byggdes Rid darbyn upp, en medeltidsmarknad med tillresta knallar och hantverkare. Marknaden växte och 2012 räknade man till 142 stånd. Den dagliga

¹⁶ Mariestads-Tidningen. Turist 2012 p. 41

riddarkortegen, med riddare och Hovabor i medeltidskläder tågade varje år genom byn. Därtill hade man under några år dagliga medeltida modevisningar. Gycklare hade föreställningar och förhöjde stämningen. Musikgrupper gick omkring och spelade medeltida musik, och man kunde lyssna på konserter. Man skapade en stadsvakt som i medeltida kläder och försedda med hillebarder patrullerade området och höll ordning. Den som inte skötte sig kunde hamna i stupstocken. Hovaföreningen Våra barn byggde upp Barnens riddarland med en riddarborg, sagovandring, och tillverkning av egna medeltidssaker i pysseltältet. I Barnens riddarland kunde barnen dubbas till riddare eller prinsessa, något som en del tog på största allvar. Varje år byggde man upp en hel restaurang, kallad Ladulås lada, och serverade medeltidsmat. Församlingens kyrkomusiker tog initiativ till att ordna konserter med gregoriansk musik i kyrkan. Hon höll också en daglig Schola Gregoriana varje eftermiddag under veckan, där deltagarna fick prova på att sjunga gregoriansk sång. Som en påminnelse om drottning Sofias schackspelande i Ramundeboda 1275, ordnade Hova schackklubb olika typer av schacktävlingar, bland annat med levande personer som pjäser. Man kunde tävla i bågskytte och kägelspel. En viktig aktör var föreningen SCA, Society for Creative Anachronism, som under flera år deltog i Riddarveckan. Medlemmarna i SCA försöker rekonstruera medeltiden på ett tidstroget sätt. De ägnar sig exempelvis åt olika sorters medeltida hantverk, fäktning, matlagning, dans och sömnad. Under Riddarveckan byggde medlemmar i SCA bland annat upp ett medeltida härläger i Riddarparken och höll kämpalekar.

Genom åren har det också arrangerats många evenemang under Riddarveckan utan direkt anknytning till medeltiden, även om flertalet har haft annan historisk anknytning.

Riddarveckans medeltidstema har så att säga utvidgats till temat ”förr i världen”. Populärt har varit när medlemmar i lokala föreningar demonstrerat gamla hantverkstekniker och när den kyrkliga syföreningen varje år samlat föremål från bygden och ställt samman en lokal utställning. Andra evenemang som artistuppträdanden har inte alls fokuserat på äldre tider men i gengäld dragit en stor publik, vilket inte är oväsentligt för att hela veckan skall kunna gå runt ekonomiskt.

Riddarveckan i dag

De allra flesta av de ovan uppräknade aktiviteterna erbjöds även under den senast avhållna Riddarveckan sommaren 2018, då Riddarveckan avhölls för 29:e året i rad. En del eldsjälar har flyttat från Hova och därmed har man till exempel inte längre Schola Gregoriana eller medeltida modevisningar. Även SCA har slutat att besöka Hova. För övrigt tycks ledningsgruppen för Riddarveckan ha inställningen att inte ändra på ett vinnande koncept.

Huvudattraktionen vid Riddarveckan är alltså kvällarnas tornerspel. Då spelas slaget vid Hova upp symboliskt i form av en tävling mellan kung Valdemars lag och hertig Magnus lag. För att publiken skall hänga med inleds spelen med en snabb historielektion. Härolden berättar om kung Valdemar, drottning Sofia och hertig Magnus och brödrafejden som ledde till slaget vid Hova. Sedan följer själva tornerspelet av medeltida snitt.

Från 2011 är det föreningen St Nicolai Riddare som arrangerar tornerspelen. Föreningen startade 1992 efter att ha blivit inspirerade av Hova Riddarvecka och består av riddare, väpnare, banpersonal och skådespelare. Av riddarna kommer inte mindre än fyra män och kvinnor från Gullspångs kommun. Medlemmarna lägger ned mycket arbete på att tillverka tidsenliga kläder till sig själva och hästarna. Att tillverka en riddarhjälm går inte i en handvändning!¹⁷ Under själva Riddarveckan campar de uppträdande helt nära tornerspelplatsen. Många ser detta som en höjdpunkt på året. ”Det är Riddarveckan och älgjakten som gäller”, som en av de lokala riddarna uttrycker saken¹⁸

Ringar på vattnet i Hova med omnejd

Under de första åren gjordes mycket för att ge Hovaborna kunskap om medeltiden på olika sätt. Det ordnades sykurser för att sy medeltida kläder, man köpte in böcker och mönster och lärde av varandra. Riddaren Per Nilsson höll föredrag om medeltiden, likaså gjorde professor Dick Harrison från Lunds universitet. Det ordnades utställningar, till exempel en utställning 1995 i Församlingshemmet med titeln *Kvinnor, kläder och kulör. Det medeltida modet som det såg ut i Skaraborg*.

Mycket med medeltidsanknytning har genom åren hänt i Hovatrakten vid sidan av Riddarveckan. Inte mindre än fyra riddarbröllop har skett i Hova kyrka. Det mest omskrivna gällde ett bröllop 2012 mellan en polsk riddare och en dam i tornerspelspubliken, som ursprungligen fick ögonkontakt med varandra när riddaren uppträdde på Riddarveckan 1992!¹⁹

Riddarveckan har också inspirerat till bildande av olika grupper i bygden, som med stor hängivenhet ägnat sig åt olika specialintressen med medeltidsanknytning:

Medeltidsgruppen med medlemmar från Hova och grannorten Otterbäcken arbetade i ett och ett halvt år med att bygga en medeltida motviktsslunga, d.v.s. en kastmaskin som förr

¹⁷ Muntlig uppgift från riddaren Elin Persson

¹⁸ Mariestads-Tidningen 2018-07-13

¹⁹ Mariestads-Tidningen 2012-05-23

användes för att kasta projektiler mot borgar och stadsmurar. Mycket arbete lades ned på konstruktionen och på att så långt det gick använda medeltida metoder vid bygget. Under Ridrarveckan sommaren 2012 kunde så slungan äntligen ställas upp på Ridrarveckan och man började skjuta med den. Första provskottet gick 250 meter! Vid en ceremoni döptes slungan högtidligt till *Klippingen* efter den danske kungen *Erik Klipping*, som försett Magnus och Erik med krigare inför Slaget vid Hova (se ovan!). Men inom mindre än en vecka var en sabotör framme och satte slungan i brand!²⁰ Medeltidsgruppen gav sig dock inte. De ombildade sin grupp till *Herr Harald Stures Compagnie*, där Harald Sture var en fiktiv knekt av ätten Sture, i tjänst hos kung Erik Klipping. Detta Compagnie byggde nu upp en mindre slunga, drygt två meter hög. Vid Ridrarveckan 2014 höll Compagniets ordförande föredrag om medeltiden varje heltimme, som avslutades med ett skott från slungan. Under Ridrarveckan 2015 fick publiken vara med och tävla med att skjuta från slungan. Vinnaren sköt hela 60,62 meter. 2017 togs slungan och skjutandet över av föreningen *Wadsbo Härskri*.

Upprinnelsen till föreningen *Wadsbo Härskri* var att några ungdomar från grannorterna brukade besöka Hova Ridrarvecka. Ridrarveckan väckte ett intresse för medeltiden hos dem, speciellt för medeltida återskapande, och de började engagera sig på olika sätt. De fick vara med i TV-serien *Arns rike*, som spelades in i Västergötland 2003. Nästa sommar fick de statistroller i tornerspelens nattföreställning på Ridrarveckan. Sen började de med fäktning, och det hela rullade på med fler uppvisningar, spel och improvisationer. På Ridrarveckan har de visat upp hantverk som ullkardning och hur man tillverkar ringbrynjor, samt demonstrerat bågskytte och härkamp. De är mycket noggranna med att återskapa tekniker från medeltiden så tidstroget som möjligt, och tycker autenticiteten är mycket viktig.

Det här var två exempel på att Ridrarveckan gett upphov till mycket ambitiösa initiativ för medeltida återskapande inte bara i Hova utan även i närområdet.

Vilka besöker veckan?

1997 gjorde företaget Göteborg & Co en undersökning av Ridrarveckan. Man kom fram till att veckan haft ca 140 000 utombys besökare. Numera tror Ledningsgruppen för Ridrarveckan att man har ca 90 000 eller 100 000 besökare utifrån. Det ser man bland annat genom att räkna sålda p-platsbiljetter.²¹

²⁰ Mariestads-Tidningen 2012-07-16, 2012-07-24

²¹ Muntlig uppgift Ingemar Ek

Under något av de första åren gjordes en mätning som visade att 80 % av besökarna kom utifrån, bland annat från Norge. Det fanns bussbolag som sålde resor till Riddarveckan.

Numera har bussresorna upphört och inslaget av långväga besökare minskat.

Turismutvecklare Therése Svärm uppskattade 2012 att många besökare kom från en radie på 10–15 mil från Hova.²²

Riddarveckan är samtidigt en typisk hemvändervecka för Hovabor i försakingringen. Många lägger sin första semestervecka just på Hova Riddarvecka. Under Riddarveckan fylls husen i Hova av barn och barnbarn på besök.

Hova Riddarvecka har med åren alltmer fått karaktären av familjeevenemang. Man satsar mycket på barnen och har en uttrycklig ambition att allt skall vara så billigt som möjligt. Inträdet till allt utom Tornerspelen är helt gratis. Speciellt betydelsefullt för barnfamiljer är att alla barn går gratis in på Barnens Riddarland.

Riddarveckan i framtiden

Riddarveckan har existerat i 29 år, vilket är en lång tid för ett arrangemang som bygger på ideellt arbete. Under senare år verkar inte så mycket ha förändrats i upplägget. Bland några av dem jag intervjuade märktes en viss oro för framtiden. Ledningsgruppen beräknar att ca 600 Hovabor engagerar sig i Riddarveckan.²³ Men antalet volontärer har minskat och fler yngre ideella krafter skulle behöva engagera sig. Under Riddarveckan 2018 bidrog kommunen med 25 feriearbetare, som fick hjälpa till i medeltidsrestaurangen Ladulås lada, gå i Stadsvakten, hjälpa till i Barnens Riddarland m.m.. Det var ett välkommet tillskott. En annan tendens är att anställda från Studieförbundet och församlingen tar över fler och fler aktiviteter. Från början sköttes nästan allt av ideella krafter i föreningarna.

Svagt samband med andra medeltidsveckor i Sverige

De som jag intervjuat i ursprungsgruppen framhåller att initiativet till veckan var helt lokalt. Visby medeltidsvecka hade visserligen startat några år tidigare, men det var inte anledningen till att man startade i Hova.

När Riddarveckan startade 1990 hade inte heller Arnvågen kommit igång. Jan Guillous första bok om den fiktive västgötske tempelriddaren Arn, *Vägen till Jerusalem*, utgavs först 1998. Arnböckerna och de efterföljande filmerna ledde till en våg av Arnturism i Västergötland, och

²² Mariestads-Tidningen 2012-07-13

²³ Muntlig uppgift Sven Eriksson

ett förhöjt intresse för medeltiden i hela Sverige. 2002 rapporterar TV4 Skaraborg att årets Arnturism lockat över 300 000 turister till landskapet²⁴. Detta stora medeltidsintresse hjälpte säkert även Hova Riddarvecka att höja besökarantalet, speciellt 2008 då huvudrollsinnehavaren i Arnfilmerna Joakim Nätterqvist medverkade i Riddarveckan.

Men Riddarveckan samverkade ej direkt med Arnsatsningen i Västergötland. Det kom också andra samordningsinitiativ mellan flera kommuner som *Göta rike* med deltagare från Öster- och Västergötland. Men det blev inget av det. Hova Riddarvecka förblev ett lokalt, hanterbart arrangemang, och överlevde, kanske just därför.

Det dubbla förflutna

Vad är det då för bild av medeltiden som en besökare får med sig från Hova Riddarvecka?

Ja, en vän av ordning kan invända mot Riddarveckan att mycket av det som visas upp där inte är ”äkta medeltid”, speciellt inte ”äkta 1275”, då slaget vid Hova ägde rum. Liksom vid många andra nutida medeltidsevenemang blandas tidsåldrar hej vilt med varandra. Och liksom vid andra nutida medeltidsevenemang bortser man från de svåra levnadsförhållanden och umbäranden som många av medeltidens människor levde i – sjukdomar, fattigdom, låsta hierarkier, ond bråd död. Till skillnad från soldater som dött under ett nutida krig, exempelvis andra världskriget, gör avståndet i tid att vi inte längre betraktar de soldater som dog i Slaget vid Hova 1275 som lidande medmänniskor. Vid en viss tidsgräns ser vi inte längre historiens människor som människor utan mer som kuriosa.

Erika Sandström har i sin avhandling *På den tiden, i dessa dagar*, intervjuat besökare på Medeltidsveckan i Visby om deras föreställningar om medeltiden, och hennes slutsatser kan troligen tillämpas även på besökare vid andra medeltidsfestivaler som Hova Riddarvecka. Sandström beskriver hur besökare håller sig med ett ”**dubbelt förflutet**”^{25 26}. Med det menas att de flesta är mycket medvetna om att livet under medeltiden var slitsamt och fattigt, att medeltidsmänniskor fick sjukdomar som inte kunde botas och att deras möjligheter att välja liv själva och hävda sig i samhället var små. Men den avskräckande bilden av medeltiden påverkar inte vad man gör av den i samtiden. Många nutida besökare har läst riddarromaner och sett riddarfilmer och associerar medeltiden till riddare, väna jungfrur och äventyr. Medeltiden har blivit fikionaliserad. Det är den här tillrättalagda och positiva bilden av

²⁴ TV4 Skaraborg 2002-10-08

²⁵ Sandström 2005 p. 183 ff

²⁶ Sandström 2007 p. 108

medeltiden som man väljer att leka med vid nutida medeltidsarrangemang, och bortse från det mesta av eländet.

En annan viktig aspekt som sällan kommer fram i nutida festivaler och marknader är den stora roll religionen spelade i en medeltidsmänniskas liv. Hova Riddarvecka är inget undantag i detta avseende.

Våra berättelser om och gestaltningar av en viss tidsepok säger som regel mer om vår egen tid än om tiden vi studerar. Jag tror att de två ovan nämnda trenderna vid nutida medeltidsarrangemang - att vid återskapande fokusera på det positiva och lekfulla med medeltiden och att man verkar ha glömt bort religionens roll under medeltiden - säger två viktiga saker om vår egen tid. För det första vittnar det om ett behov av onyttig verklighetsflykt och lek mitt i vår rationella och nyktra tid. Och för det andra att vi numera lever i en ytterst sekulär tid, närmast som religiösa analfabeter.

Om olika krav på autenticitet

Vid medeltidsarrangemang uppstår lätt en diskussion om hur historiskt korrekt man bör vara vid återskapande. På sociala medier märker man av ”hard core re-enactors”²⁷ som kräver att allt skall vara historiskt korrekt när man gestaltar en historisk händelse eller tidsålder. Mot dem står mer liberala återskapare. Enligt ordföranden i Ledningsgruppen för Riddarveckan kräver man i Hova ”inte strikt medeltids-stuk” för deltagande knallar, men ”plast är förbjudet”. En och annan puristiskt inriktad knalle har då avstått från att delta, eftersom hen tyckt att ”allt inte var äkta”²⁸. En del av dem jag intervjuade önskade en stramare attityd och uttryckte oro över att om man inte uppehåller kvalitén, kommer Riddarveckan att tappa i attraktionskraft,

Enligt Svenska Akademiens ordbok är första betydelsen av ordet autentisk *äkta, genuin, ursprunglig, original ... som verkligen härrör från den person, tid osv. som uppgives.*²⁹ Den som vill återskapa medeltiden och strikt hålla sig till denna definition av autentisk stöter snart på problem. Som ordföranden i Wadsbo härsbri uttryckte saken: *Om vi skulle klä oss helt autentiskt, skulle vi bara ha fragment av tygstycken på oss, eftersom de klädfynd som gjorts är så fragmentariska...*³⁰

²⁷ Re-enact innebär att återuppföra eller återuppleva en historisk händelse. Termen myntades av den engelske filosofen och historikern R.G. Collingwood 1946.

²⁸ Muntlig uppgift från Sven Eriksson

²⁹ www.saob.se

³⁰ Muntlig uppgift från Marcus Johansson

Skulle man bara levandegöra vad man helt säkert vet om livet i Hova vid tiden för Slaget 1275 har man helt enkelt inte så mycket att visa upp, eftersom våra lämningar och källor från den här tiden är knapphändiga. Den som vill återuppleva ett så tidigt historiskt skede *måste* gissa och anta en hel del.

I stället för att använda sig av originalföremål återstår då att göra så tidstroga kopior som möjligt av de föremål man känner till, och hoppas att de inger omgivningen en *känsla* av förfluten tid. Medeltidskänslan skapas alltså inte av verklig autenticitet utan snarare av att man använder symboler för förr som man känner igen. Ofta ligger då fokus på de materiella ting som man förmodar att en medeltidsmänniska omgav sig med. Det är ju lättare att komma åt än att försöka återskapa hennes mentalitet. Marknaden på Hova Riddarvecka är inget undantag i detta avseende, men här och där märker man vissa medverkande som går in i en annan roll även mentalt. Under senaste Riddarveckan 2018 kunde besökarna exempelvis bli ”antastade” av *Henning Brick* vid matståndet Glada Galten. Han verkade gilla att spela rollen som ohyfsad medeltidsmänniska, käftandes med allt och alla:

Han berättar att han kom [till Riddarveckan 2017] utan förväntningar och blev överraskad över hur glada alla var.

- Alla tyckte att det var så kul. Det tyckte jag också ... det var kul att få vara lite högljudd och otrevlig på rätt sätt³¹

Kanske sätter Henning Brick här fingret på det som trots allt är mer väsentligt än exakt historiskt återskapande, i den mån ett sådant nu är möjligt. Huvudsyftet för Riddarveckan är knappast att vara ett alltigenom vederhäftigt vittnesbörd om medeltiden. Huvudsyftet är snarare att erbjuda en medeltidsvärld för ortsbor, hemvändare och turister att kliva in i, där de under en vecka kan få leka och ha kul och samtidigt få ett intresse för ortens historiska arv. Och det är gott så.

Tove Jansson får sista ordet i denna diskussion om den svårfångade autenticiteten:

*Hon fick aldrig reda på
om allting var på riktigt,
men såvitt man kan förstå
så är det inte viktigt³²*

³¹ Mariestads-Tidningen 2018-07-06

³² Jansson 1989

Inte bara lek. Vad Riddarveckan har betytt för Hovabygden

Riddarveckan har haft mycket stor betydelse för Hovabygden i flera avseenden: kunskapsmässigt, ekonomiskt, socialt och identitetspolitiskt. Man kan säga att historien lånat ut sig till många olika syften.

Kunskapsmässigt Av bara farten har en stor mängd Hovabor och besökare fått sig en hel del historisk kunskap serverad. Många som besöker veckan har tidigare troligen inte hört talas om striden mellan Valdemar och Magnus och slaget vid Hova. Utan Riddarveckan skulle invånarna i Hova inte ha vetat mycket om hur man klädde sig under medeltiden, hur ett medeltida tornerspel går till, vad man åt, hur en gycklare kan bete sig, hur gregoriansk sång låter och så vidare. Och för de entusiaster som har engagerat sig i den typen av projekt som beskrivits som ”ringar på vattnet” ovan, har Riddarveckan inneburit ett rejält kunskapslyft inom ett specialområde.

Ekonomiskt har Riddarveckan helt naturligt betytt mycket för bygdens butiker och serviceställen genom att kundunderlaget drastiskt ökar under veckan.³³ Hova konditori, exempelvis, var tidigare tvungna att stänga på sommaren. Riddarveckans första år togs de på sängen av anstormningen och var tvungna att åka till Örebro för att förstärka förråden!³⁴

På uppdrag av Västsvenska Turistrådet undersöktes Riddarveckan år 2000 av företaget Göteborg & Co, som kom fram till att Riddarveckan då dragit in 30 miljoner kr till orten och givit ett nettoöverskott på cirka 200 000 kr som fördelades på de arrangerande föreningarna.³⁵

En av Hovas större företagare, Arne Danielsson, som varit aktiv från starten av Riddarveckan, förklarar 2014 den ekonomiska betydelsen av Riddarveckan: *Det finns de som menar att vi leker. Inte alls, det här är jätteviktigt för samhället och bygden. Finns det något annat samhälle i den här storleken som har varje butiksyta uthyrd? Om det är Hova Riddarveckas förtjänst vet jag inte, men jag är säker på att den betyder mycket för många och kanske den också innebär att affärer kan vara kvar.*

På frågan om vad Riddarveckan betytt för honom personligen svarar Arne Danielsson: *Det är gemenskapen, det är fantastiskt att så många människor går samman och hjälps åt, det är Hova Riddarvecka för mig.*³⁶

³³ Bäckström 2016

³⁴ Nerikes Allehanda 1999-09-19

³⁵ Göteborgs-Posten 2000-02-06

³⁶ Mariestads-Tidningen 2014-07-04

Den här typen av svar om Riddarveckans sociala betydelse återkommer i flera intervjuer med invånare i kommunen:

Det bästa med Riddarveckan är att Hova lever upp och att Riddarveckan får alla föreningar att samarbeta. Ewa Samuelsson, Skagersvik³⁷

Att Riddarveckan är en välkommen kontrast till det normalt folktomma Hova, framhålls av Anas Alkharat. 2014 kom han till kommunen som ensamkommande flyktingbarn från Syrien, och fick ställa upp och jobba på Riddarveckan redan första året:

Först blev jag litet undrande över sammanhanget, men jag tyckte direkt att det var en riktig folkfest. Och jag hade ju läst om medeltiden och korsriddarna i skolan därhemma, så det var inte helt konstigt för mig. ... Jag vill visa att jag vill något, att jag kan jobba. Och så är det inte så många människor i Hova annars, men under Riddarveckan får jag chansen att prata med massor av människor.³⁸

Ledningsgruppens mångårige kassör Ingemar Ek, intervjuades 2017:

Att man lyckats hålla riddarveckan vid liv i 28 år med ideella krafter tror Ingemar Ek beror på gemenskapen. - Vi gör det här tillsammans i Hova. Riddarveckan betyder så mycket både för oss och hela Gullspångs kommun.³⁹

1999 tilldelades Hova Riddarvecka utmärkelsen Årets Marknadsförare i Skaraborg.. I juryns motivering kunde man läsa: ***Genom ett enormt engagemang har en ideell förening lyckats sätta en liten ort på kartan och skapat ett av de största turistevenemangen i hela Västra Götalands län***⁴⁰

Detta sammanfattar Hova Riddarveckas allra största betydelse, nämligen att ha gett orten en lokal identitet. Tack vare många timmars ideellt arbete har invånarna i byn lyckats transformera en historisk händelse till ett återkommande årligt evenemang, där turister, ortsbor och hemvändare kan roa sig tillsammans. Och man har gjort det av egen kraft. Utan att fråga ”Stockholm” eller ”Göteborg” eller ens ”Skara” om lov skapade lokala eldsjälar något för invånarna att vara stolta över. Hova har numera något att förknippas med, nämligen medeltiden.

³⁷ Mariestads-Tidningen 2012-07-13

³⁸ Mariestads-Tidningen 2015-07-15

³⁹ Nya Kristinehamns-Posten 2017-07-12

⁴⁰ Göteborgs-Posten 2000-04-16

Sammanfattning

I denna uppsats har jag beskrivit hur man i den lilla orten Hova lyckats transformera en lokal historisk händelse till ett livskraftigt återkommande arrangemang. Att man lyckats med detta beror enligt min bedömning på

- några alerta och envisa eldsjälar i byn – en lokaltidningsredaktör, en turist- och fritidssekreterare, samt flera personer med förankring i ett starkt föreningsliv som såg möjligheterna
- att Sveriges förste tornerspelsarrangör i modern tid flyttade just till Hova
- en bra lokal berättelse om Slaget vid Hova 1275
- ett mycket gott samarbete mellan ideella sektorn, d.v.s. föreningarna, och ortens handelsmän och företagare
- en hållbar budgetmodell som inte är beroende av större externa anslag, utan fördelar intäkterna efter antalet arbetade timmar från de deltagande föreningarna
- ett utbredd medeltidsintresse i Sverige, bland annat på grund av böcker och filmer som före och under de aktuella decennierna fått stor spridning (exempelvis Ivanhoe och Arn-trilogin).

Riddarveckan har när det här skrivs hållits 29 somrar i rad, och jag har i denna uppsats pekat på dess stora betydelse såväl kunskapsmässigt, ekonomiskt som socialt för invånarna i bygden. Men allra viktigast är den identitetspolitiska betydelsen. I och med Riddarveckan har Hova fått en lokal identitet och något att vara stolt över. Medeltiden har blivit en symbol för Hova. Man har lyckats sätta Hova på kartan.

Källor:

Informanter:

Jag vill rikta ett stort tack till alla Hovabor, som beredvilligt ställde upp för intervjuer under oktober - december 2018. Jag hade förmånen att få intervju följande personer:

Ingemar Ek, mångårig kassör i Ledningsgruppen för Hova Riddarvecka

Peter Erickson, f.d. turist- och fritidssekreterare i Gullspångs kommun

Elisabet Eriksson, ”kommandoran”, som bland annat arbetat med att bygga upp Barnens Riddarland och nu basar över restaurangen i Ladulås lada

Sven Eriksson, mångårig ordförande i Ledningsgruppen för Hova Riddarvecka

Owe Hermansson, nuvarande lokaltidningsredaktör på Mariestads-Tidningen

Lennart Johnsson, engagerad från allra första början, med i Ledningsgruppen för Hova Riddarvecka

Marcus Johansson, ordförande i Wadsbo Härskri

Inez Klasson, som visade upp sin kollektion av medeltidsdräkter hon sytt

Iris Levahn, f.d. Vuxenskolan, som varit mycket engagerad med studiecirkel och hantverksutställningar och nu med kyrkliga syföreningens årliga utställning

Per Nilsson, riddare, ursprunglig arrangör av tornerspelen

Arne Olsson, riddare i St Nicolai Riddare

Gun Palmqvist, kyrkomusiker i Hova till och med 2016

Elin Persson, riddare i St Nicolai Riddare

Jane Rosenlind, kulturutvecklare i Gullspångs kommun

Ulf Sandberg, f.d. lokaltidningsredaktör på Tidning för Skaraborgs län – Mariestads-Tidningen, f.d. ordförande i Ledningsgruppen för Hova Riddarvecka

Martin Stenberg, initiativtagare till bygget av en motviktsslunga och ordförande i Medeltidsgruppen samt i Herr Harald Stures Compagnie

Många Hovabor hade kunnat berätta mer, men den oktobervecka jag vistades i trakten hann jag tyvärr inte med fler intervjuer.

Tidningsartiklar

Aftonbladet 1999-08-08

Cosmos Bulletin [stencil.]. Utg. Club Cosmos, Göteborg 1968:6, 1969:10

Göteborgs-Posten 2000-02-06, 2000-04-16

Mariestads-Tidningen, som fram till 1997 hette Tidning för Skaraborgs län – Mariestads-Tidningen. Ett flertal artiklar

Nerikes Allehanda 1999-09-19

Nya Kristinehamns-Posten 2017-07-12

Övrig litteratur

Bäckström, Eva-Marie, Hova Riddarvecka ur ett lokalt perspektiv. Turism C, Karlstads universitet, Fakulteten för samhälls- och livsvetenskaper, 2007

Cederschiöld, Gustaf, Om Erikskrönikan: ett historiskt epos från folkungatiden. Populärt vetenskapliga föreläsningar vid Göteborgs Högskola. Göteborg 1899

Collingwood, R.G., The idea of history. Oxford 1946

Engström, Karla & Eriksson, Stefan, Skogsfrun. Lidköping 2017

Erikskrönikan

Enligt cod. Holm. D2 jämte avvikande läsarter ur andra handskrifter. Utgiven av Rolf Pipping. Nytryck SFSS Bd 68. 1963. <http://runeberg.org/erikkron/>

Erikskrönikan. Redigering, inledning och kommentarer av Sven-Bertil Jansson. Stockholm 1985

Forskning och framsteg 2002 nr 8

Gustafsson-Reinius, Lotten, Den förtrollade zonen. Lekar med tid, rum och identitet under medeltidsveckan på Gotland. Diss. Stockholm 2002

Harrison, Dick, Jarlens sekel. Stockholm 2002

Harrison, Dick, Sveriges historia 600-1350. Stockholm 2009

Heraldisk tidskrift 4(1979):39 p. 430

Hova Riddarvecka. Foldrar och reklamblad 1990, 1992, 2007, 2009

Hova Riddarvecka. Programblad 1994, 1995, 1996, 2007, 2013, 2018

Jansson, Tove, Den farliga resan. Stockholm 1989

Konsten att lära och viljan att uppleva. Historiebruk och upplevelsepedagogik vid Foteviken, Medeltidsveckan och Jamtli. Red. Peter Aronsson och Erika Larsson. Växjö 2002

Kålsoppa. Informationsblad utgivet av Föreningen Hova Riddarvecka. 1(1994):1 – 4(1996):Juni

Petersson, Bodil, Föreställningar om det förflutna. Arkeologi och rekonstruktion. Diss. Lund 2003

Riddarlek och tornerspel. Sverige – Europa. Katalog sammanställd av Lena Rangström. Livrustkammaren, Stockholm 1992

Sandström, Erika, På den tiden, i dessa dagar. Föreställningar om och bruk av historia vid Medeltidsveckan på Gotland och Jamtli Historieland. Diss. Växjö 2005

Sandström, Erika, Besökaren och det förflutna. Exempel från Jamtli historieland och Medeltidsveckan på Gotland. I: Historiebruk i Norden. Föredrag vid Nordiska Arkivdagarna i Uppsala 2006. Uppsala 2007

Sigfridsson, Gustav, Tiveden med gränsbygder. Människor från bygden berättar. Hova 1999